

BBNY–MNY–121 Bevezetés a nyelvtudományba

Vezérfonal a tankönyvet helyettesítő könyv
– Kenesei (szerk.) 2004 –
kijelölt fejezeteinek feldolgozásához

**Kenesei István (szerk.): A nyelv és a nyelvek. Ötödik, javított, bővített kiadás.
Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004**

Pdf-formátumban elérhető az MTA Nyelvtudományi Intézetének honlapján:
<http://www.nytud.hu/>

Kötelezően feldolgozandó fejezetek: 1–10. és 13.

I. A nyelvi jelenség

1. Állati kommunikáció – emberi nyelv

A kommunikáció általános definíciója. Állati közlési rendszerek (különböző érzékterületek mint kommunikációs csatornák, jelzésformák). A csoportos életforma szerepe az állati kommunikációban: differenciált információátadás. A nyelv és a készített szerszámokkal való munkavégzés összefüggése. A biológiai és a kulturális evolúció. Jellegzetes eltérések az állati kommunikáció és az emberi nyelv között. Vitakérdések az emberi nyelv kialakulásáról; a nyelv mint véletlen mutációs hozomány vagy mint az evolúció terméke. A „szűken vett nyelvkészség” és a „tágan vett nyelvkészség”. Az emberi nyelvek egyenértékűsége. Az emberi nyelv rendszerbeli jellemzői. Emberszabásúakkal folytatott nyelvtanítási kísérletek. A zárt kommunikációs rendszer nyitott, kettős szerkezetű emberi nyelvvé alakulásának tényezői: biológiai, életmódbeli, kognitív változások. Eltérő reprezentációs rendszerek. A mimetikus, a mitikus és az elméleti kultúra. Az emberi nyelv kialakulásával kapcsolatos folytonossági felfogás és a minőségi felfogás érvei.

2. A jelek

Az emberi nyelv jellemzői. A jel definíciója. Jel és jeltest különbsége. Természetes és konvencionális jelek. Az információközlő szándék megléte vagy hiánya. A szimptómák (= tájékoztatási szándék nélküli jelek), értelmezésük bizonytalanságának okai. Nyelvi jelek és másodlagos jelek. A nyelvi jel konvencionalitása. Gesztus és mimika mint szimptóma vagy mint másodlagos jel. A nyelvi kommunikáció formái: a hangos beszéd és az írás. A nyelvi jel jelentése. Konvencionalitás, önkényesség és rendszerszerűség (a jelentés és a jeltest szempontjából). A hasonlóságok és a különbségek szerepe a rendszerben. A nyelv mint (elemek és szabályok) rendszere. Nyelv és beszéd. Elemi és szerkesztett jelek. A jelek kettős szerkesztettsége (az elemi jeltest és a szerkesztett jeltest szintjén). A nyelvi rendszer nyitottsága.

3. A nyelv leírása

Nyelv és beszéd viszonya. Regulatív és konstitutív szabályok. A nyelvtudás sajátos, intuitív, nem tudatos jellege. Explicit és implicit szabálytanulás. A nyelv mint közösségi tulajdon. Az egyéni nyelv, a beszédtevékenység és a közösségi nyelv viszonya. A beszélés szabályai és a nyelv szabályai. Leíró nyelvtan (grammatika) és történeti nyelvtan. A nyelvi szabályoknak a nyelvet használó közösség társadalmi tagozódásával összefüggő sokfélesége. A nyelvleírás mint absztrakció. A nyelvi modellek és korlátozott hatókörük. A grammatika mint leíró

nyelvtani modell. Követelmények a grammatikával szemben: az anyanyelvi beszélő mondatprodukciós és megértési képességeinek modellálása (a kimenet szimulációja), ill. a helyes és helytelen mondatokról alkotott ítéleteinek modellálása (a szabályrendszer mint a kritikai képesség modellje). A nyelvi egységek és szabályok mint elvonások. A grammatikai modell definiáló jellege. Az elemkészlet és a szabályok végessége, a nyelv végtelensége. A rekurzivitásnak és az emberi nyelv nyitottságának az összefüggése.

II. A nyelv szintjei

4. Hangok

A hangos beszéd előnyei. A hangképzés fiziológiai, élettani vonatkozásai. A hangcsatorna és a hangképzés. A magyar hangrendszer osztályozása képzési mód, ill. megkülönböztető jegyek szerint. Az egyes nyelvek eltérő hangállománya. A beszédhangok változatossága. A releváns hangkülönbségek. A fonémák mint a nyelv egységei, ill. mint a beszédhangok funkcionális osztályai. Allofónok. Artikulációs és akusztikai megkülönböztető jegyek mint az emberi nyelv egyetemes tulajdonságai, univerzáléi. Az egyes jegyek elsajátítási, ill. leépülési sorrendje, gyakorisága, hierarchikus rendezhetősége. Fonémaosztályok és fonológiai szabályok. Hangsúly, hanglejtés és hangmagasság. Fonetika és fonológia. Az agy hangelemző tevékenysége; beszéd felismerés; a hallás ellenőrző és visszacsatoló szerepe. A fonémakülönbségek kihasználásának gazdaságossága és a kommunikatív hatékonyság.

5. Szavak

A szókészlet és a szótárak. A szavak tagolhatósága. Morfémák és allomorfok. Szabad változatok. A morfémák kapcsolódási rendje. A szóalkotás termékeny eljárásai. A szavak, ill. szóalakok nyelvtani nemek szerinti, élő–élettelen stb. szempontok szerinti osztályozódása az egyes nyelvekben. Allomorfok és szóosztályok környezettől függő meghatározottságai. Szó (lexéma), szóalak, szópéldány. A szó mint viszonylagos egység; a szó szintje a különböző nyelvekben.

6. Mondatok

A nyelv lépcsőzetes tagolódása. A mondat mint „rend”. A mondat elemeinek sorrendje, szerkezete, funkciója. A szóosztály fogalma és a mondatbeli funkciók összefüggése. A főnévi, a melléknévi és az igei csoport. Az ige központi szerepe, „vonzatkijelölő” tulajdonsága. Az ige melletti, mondatfunkciókat hordozó egységek. A mondatok kifejtett, mögöttes alapszerkezete és sűrített, közvetlen felszíni szerkezete. A magyar nyelv szórendje: a téma és a mondatközpont szerepe. A mondat meghatározása; az alapelemek (funkciók, kategóriák, morfémák) listája és a mondatfelépítés eljárásai. A mondat mint a nyelv központi kategóriája.

7. Jelentések

A jelentés lehetséges felfogásai (szójelentés: jelentés és képzet, jelentés és fogalom, a jelentés és amire vonatkozik, jelentés és használati szabály). A mondatjelentés elsődlegessége; mondatjelentés és igazságfeltételek, beszédcselekvések és sikerességi feltételeik.

8. Nyelvünk sokfélesége

Nyelvközösség, társadalmi jelentés, beszédmód (kód). Horizontális és vertikális egyeztetési szabályok. A beszélő és a hallgató viszonylagos társadalmi helyzetének szerepe a kódválasztásban. A hatalmi viszony és a szolidaritás mint a megszólítás megválasztásának tényezői. Személyre irányuló (perszonális) és szerepre irányuló (tranzakciós) kommunikációs viszony, ill. helyzet. Formális és nem formális kódok, kódváltás. „Túlhelyes” (hiperkorrekt) alakok és az adott kódban való bizonytalanság. Nyelvtudás és társadalmi rétegbe való tartozás

összefüggése. Nyelv és nyelvjárás. Magyar nyelvjárási sajátosságok. Idiolektus, rétegnyelv, nyelvjárás, (regionális köznyelv), köznyelv. A kétnyelvűség változatai: bilingvizmus és diglossia. A magyarországi roma népesség nyelvi jellemzői.

9. A változó nyelv

Nyelvi változás és nyelvi változat. Hangtani, szerkezeti, szókészleti és jelentésbeli változások. A változások és a nyelvi (rész)rendszer. Nyelvi változások – nyelvjárások – rokon nyelvek. Szabályos hangváltozás és analógiás újítás. Gazdasági, társadalmi, kulturális okok és a népek közötti érintkezések összefüggései a szókincs változásában. Török, szláv, latin és német jövevényszavaink. A szójelentés szűkülése, tágulása, metaforikus átvitele. A nyelvi változás társadalmi és nyelvi rendszertől okai. A nyelvi változás és az írásbeliség viszonya. A nyelvi változás mint a rendszer átrendeződése.

III. A nyelv változatai

10. A nyelvek sokfélesége

A nyelvek egyenrangúsága. A nyelvek összehasonlítása. Történeti szempont: a nyelvhasználat. Rokon nyelvek szabályos hangmegfelelései (szabályos eltérései), közös alapnyelv, rekonstrukció. Az indoeurópai és az uráli nyelvcsalád. Más nyelvcsaládok. Megfelelések a nyelv minden szintjén. Nyelvi és genetikai kutatások párhuzama. Nyelvi érintkezés és nyelvi hasonlóság. Hasonlóságok a nyelvi struktúrában: nyelvtípusok (elszigetelő vagy izoláló, ragozó vagy agglutináló, bekebelező és hajlító vagy flektáló nyelvek). A mondat szórendje szerinti nyelvtípusok (a szingaléz és az ír példa). A nyelvi típusok mint absztrakciók. Tiszta és kevert típusok, típusváltozás.

IV. A nyelv és használója

13. Az anyanyelv elsajátítása

Utánzás vagy rendszeralkotás? (Az ún. „okos hibák” tanúsága.) A nyelvelsajátítás törvényszerűségei, pl. megbonthatatlan sorrendű fázisai (a hangrendszer, a nyelvtani szabályok, a szójelentés kialakulásában). A beszéd előtti korszak. Az ún. „expresszív zsargon”. A nyelv elsajátításának belső és külső feltételei. A szándékos (intencionális) kommunikáció kezdete mint döntő fordulat: mutogatás, protoszavak. A kisbabáknak szóló beszéd sajátosságai („dajkanyelv”). A passzív nyelvi kommunikáció. Viták a nyelvi fejlődést vezérlő elvekről. A kisgyermek aktív nyelvi fejlődésének szakaszai és az ún. „átlagos mondathossz”. Kezdetleges beszédaktusok (egymorfémás mondatok), korai szókincs. A tárgyállandóság kialakulása. A szókincs elsajátításának elvei (a főnéviség, a teljes tárgy, a közepes általánosság és az egyediség elve). Társas tanulási elvek: a közös figyelem. A szójelentés „túlterjesztése”, ill. „beszűkítése”. A kéttagú mondatok megjelenése: jelentésviszonyok kifejezése (a négy alapjelentés és ezek kibővülése). Tartalmas szavak és funkcióelemek aránya a kezdeti kéttagú mondatokban: a „távirati beszéd”. Az ún. „vertikális mondatok”. A nyelvtani eszközök kialakulása és egyre differenciáltabb használata (a viszonyítóelemek révén: relációk megragadása az absztrakt gondolkodás szintjén). A grammatikai viszonyokat jelölő morféma elsajátítási sorrendjének állandósága, ennek lehetséges okai. A „túlszabályosítás”, a ragkettőzés és a kötőhang mellőzése. Szabályalapú és/vagy asszociatív szerveződésű nyelvelsajátítás. A nyelv szimbolikus jellegének felismerése. Szókincsgyarapodás, társadalmilag érvényes jelentések kiépülése, jelentésviszonyok felismerése. Jelentésháló kialakulása a mentális szótárban. A szintagmatikus – paradigmatiszmas váltás igazolása a szóasszociációs vizsgálatokban. Nyelvi struktúra és nyelvhasználat: kommunikációs helyzetek, társas interakciók szabályainak elsajátítása. Az „akciókérés” formái. „Jelentéslágyító” eszközök. „Társas rutinok” explicit tanítása

(udvariassági formák). A nyelvhasználati szabályok és a saját identitás, saját szerepek elsajátítása. A kommunikatív kompetencia. Kreativitás az anyanyelv elsajátításában. Az általános emberi képesség és a társadalmi közeg mint az anyanyelv elsajátításának alapfeltételei. Az anyanyelvtanulás szerepe a szocializáció folyamatában.